

УДК 321

Картина світу та політична дія

Олександр Швирков,
кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
Сумського державного університету

Автор здійснює спробу прояснити питання стосовно картини світу, її структури, співвідношення з реальністю та способів її формування. Обґрунтовується теза, що про картину світу епохи як певну цілісність можна судити лише тоді, коли вона вже закінчилася.

Ключові слова: картина світу, політична дія.

The author raises a question about the world pattern, its structure, relationship to reality and ways of its forming. He grounds the thesis that one can judge the epoch's world pattern to be the integrity only when it is over.

Keywords: world pattern, political action.

У цій статті я спробую прояснити питання стосовно картини світу. На перший погляд може здатися, що ця проблема досить добре розроблена, або, точніше, характер її такий, що особливого прояснення не потребує. Я і сам так раніше думав, проте спроба сформулювати певну проблему змусила мене в цьому засумніватися і здійснити це дослідження. Тож спробую висвітлити деякі аспекти застосування поняття картини світу при аналізі політичної дії.

Прийнято виділяти і розглядати окремі картини світу. Наприклад, наукову, філософську, релігійну тощо. Говорять і про індивідуальні картини світу (наприклад, окремої людини), а також картини світу окремих груп індивідів (наприклад, того чи іншого прошарку суспільства).

Індивідуальна картина світу утворюється шляхом накладання однієї на іншу або поєднання різних картин.

Картини світу різних людей можуть суттєво відрізнятися одна від одної (порівняймо, наприклад, картини світу вченого-інтелектуала і робітника).

Водночас багато в чому вони повинні збігатися, аби люди могли знаходити спільну мову.

Як правило, різні частини індивідуальної картини світу існують досить незалежно одна від одної: за одних обставин людина поводиться відповідно до однієї частини картини світу, за інших – іншої. Більшість людей і не прагне привести їх до якоїсь єдності, „зшити” їх, усунути можливі суперечності між ними. Внаслідок цього картини світу багатьох – якщо не всіх – людей внутрішньо суперечливі. Зумовлюється це, в першу чергу, тим, що ці частини мають різні джерела формування, часто цілком незалежні одне від одного. Гармонійне їх поєднання потребує значної внутрішньої духовної та інтелектуальної роботи, на яку у більшості людей просто бракує часу. Проте дехто, звичайно, намагається усунути суперечності між тими чи іншими частинами їхніх картин світу, хоча б між найголовнішими. Наприклад, вчений, вихований у релігійному дусі, може спробувати якось привести свою індивідуальну релігійну картину світу у відповідність з його науковими переконаннями.

Різні частини картини світу відрізняються одна від одної ступенем деталізації, конкретності, адекватності реальності, тобто **розробленості**. Очевидно, що головним чином ступінь розробленості тієї чи іншої частини залежить від професійної діяльності індивіда (професійної – в широкому сенсі), важливості для нього відповідних знань.

Важливим уявляється питання про опис картини світу, спільної для значних мас людей, тобто якоїсь усередненої картини світу. Далі, якщо не говоритиметься про інше, термін „картина світу” вживатиметься саме в цьому розумінні.

Перш за все хочу звернути увагу на деякі, на мою думку, важливі моменти. По-перше, коли говорять про таку картину світу, то, як правило, йдеться про картину світу, яка існувала досить тривалий час. Як правило, кілька десятків, а то й сотень років. По-друге, відтинок часу, стосовно якого ми говоримо про відповідну картину світу, зазвичай ніколи не буває довільним, випадковим. Це завжди якийсь закінчений, цілісний період, це завжди **епоха** (або, за термінологією І. Валлерстайна, „світ-система”). Тобто те, що має свій логічний початок і логічне завершення. До цього початку і після цього завершення картина світу завжди принципово інша, ніж між ними. **Саме завершення певного періоду, епохи дозволяє розпочати мову про відповідну картину світу, дозволяє просто хоча б порушити питання про неї.** Доки епоха триває, ні в кого просто не виникає думки про відповідну картину як щось конкретне.

Нагадаю, йдеться у даному випадку про певну усереднену картину світу, а не про окремі чи ситуаційні картини (наприклад, про наукову картину світу, яка цілком може бути **сучасною**, або про картину світу окремого індивіда чи групи осіб). Внаслідок цього пропоную вважати поняття картини світу поняттям **ретроспективним**, тобто таким, що наповнюється реальним змістом тільки в історичній перспективі. Інакше,

тобто не ретроспективно, картина світу як щось цілісне, визначене існувати просто не може.

Звичайно, можна спробувати визначити сутнісні риси, наприклад, сучасної картини світу, проте ми ніколи не зможемо бути впевнені, що риси, на які ми вкажемо, справді сутнісні, справді важливі. Можливим це стає тільки тоді, коли відповідна епоха закінчується. Тільки тоді стає зрозуміло, що було важливо, а що ні. Взагалі ж я думаю, що **ті чи інші риси картини світу визначаються лише через порівняння її з іншими картинами світу**. Проте це припущення ще потребує серйозного опрацювання. Поки ж ми зупинимось на іншому моменті.

Реальність, безпосередня реальність завжди складна, завжди імпліцитно містить у собі безліч можливостей, варіантів вибору. Людського розуму – як окремого, так і **сукупного** (зокрема, посиленого і доповненого штучними „інтелектуальними” системами) – ніколи не вистачає, щоб осмислити, охопити певний конкретний момент, побачити **розклад**, повну картину. Люди майже завжди діють в умовах недостатності інформації. Майже будь-яка дія пов'язана з ризиком. Будь-які прогнози майже завжди – просто фантазії. У кращому випадку – можливі сценарії. Проте картина принципово змінюється, якщо дивитися не вперед, а назад. У цьому випадку **все вже відбулося**. В цьому випадку ми вже маємо справу не з тим, що стає, а з тим, що сталося, відбулося, з тим, що вже **піддається** обліку, з тим, що можна розглядати, нікуди не поспішаючи. Тут вже можна дозволити собі видивлятися конфігурації, вибудовувати схеми і тому подібне.

Природно, все це стає можливим тому, що тепер ми маємо справу з **документами** (документами в широкому розумінні), а не з **подіями**. Документи можна перекладати з місця на місце, їх можна відкладати на потім, їх можна порівнювати, інтерпретувати. І ось тоді й починає вимальовуватися картина. Виявляється, що одні протистояли іншим, причому не через збіг обставин, а тому, що керувалися певною системою ідей. Ось тут і з'являється картина світу. Таким чином, картину світу породжують не події як такі, не вчинки людей, не безпосереднє спостереження цих подій і вчинків, а документи, в яких вони знайшли своє відображення.

Проте фіксується тільки те, що усвідомлюється, те, що можна побачити, те, що **фіксується**. Тому документ – **це те, що залишилося**. Це тільки відблиск реальності. І лише в цьому відблиску з'являється картина світу.

Але звідки вона з'являється? Чи з самої структури, змісту документів (наприклад, як елемент, що конститує картину, вказується той, що відповідає елементу, що часто повторюється, описові, що зустрічається в документах)? Чи її вносить до реальності документів архетипова складова психіки? Або ж, нарешті, вона апріорна в тому розумінні, в якому апріорні кантівські форми? Вважаю, це так само тема для окремого розгляду. Проте у будь-якому випадку вже зараз можна стверджувати, що як така

(тобто як щось цілісне) картина світу епохи, що вже минула, **створюється** вченими, які вивчають документи, що залишилися від цієї епохи. Якщо так, то треба зауважити, що, наприклад, К. Хюбнер не стільки **реконструює** картину світу стародавнього грека, скільки **створює** її [7]. **Боротьба** між картинами світу (про будемо говорити далі) так само відбувається тільки в головах учених (і на сторінках їх наукових праць).

Взагалі справа навіть не в тому, що картина світу як така не існує – мабуть, можна прийняти, з деякими обмовками, що в певному розумінні вона існує, – а в тому, що виокремити якісь її стійкі елементи можна тільки **після** закінчення відповідної епохи. Причому тільки за письмовими і подібними до них джерелами. Тут потрібно враховувати і те, що письмові свідчення залишають після себе, як правило, люди освічені, тому у будь-якої „відновленої” картини світу завжди буде відповідний „ухил”.

Все вищесказане можна резюмувати таким чином: **найбільш адекватним буде розглядати картину світу, по-перше, як конструкт, призначений для структуризації наших уявлень про реальність, а по-друге, як інструмент аналізу цієї реальності (в основному — ретроспективної реальності)**. Необхідно визнати, що інструмент цей достатньо ефективний. І далі ми якраз ним і скористаємося.

Крім інших функцій, картина світу виконує й такі найважливіші, як, зокрема, пояснювальну та владоохоронну. Зупинимось на останній.

З моменту виникнення перших людських суспільств усі вони характеризуються однією особливістю: є люди, які керують, і люди, якими керують, люди, що мають владу над значною кількістю інших людей і які влади не мають. Як правило, влада однієї частини суспільства над іншою ґрунтується не на фізичній силі (не стільки на фізичній силі), а на тому, що підлегла частина суспільства тією чи іншою мірою визнає, що інша може (і навіть повинна) керувати нею. Це, як відомо, становить суть поняття легітимності влади. У свою чергу, визнання це основане на певному світогляді, картині світу, на певній системі ідей, що поділяються керованими. Коротко це можна сформулювати так: керовані достатньою мірою впевнені в тому, що світ влаштований таким чином, що ті, хто ними керує, мають на це право й що вони навіть повинні це робити. Керованих можна **переконати** зробити щось шляхом апеляції до певної картини світу. Звісно, що не завжди все так просто. У будь-якому суспільстві є якась кількість індивідуумів, що сумнівається у праві керуючих керувати тощо.

Картини світу, що забезпечують владу одних людей над іншими, можуть бути найрізноманітнішими. Історія дає тут безліч прикладів. Ось найбільш важливі й відомі.

Картина світу, заснована на вірі в Бога (богів) і в те, що можновладці є помазаниками, ставлениками тощо Бога (богів). Захоплення імперій інків і ацтеків кількома сотнями конкістадорів може бути прикладом того, до чого може призвести крайній ступінь віри в істинність такої картини світу.

Всі Середні віки в Європі пройшли під знаком віри в божественну природу влади імператора Священної Римської імперії, королів. За такою системою легітимації влади претендувати на неї може тільки дуже обмежене коло осіб, суперництво між ними може ґрунтуватися тільки на апелюванні до того, хто більшою мірою помазаний, обраний тощо.

Інша картина світу основана на вірі, по-перше, в те, що суспільством повинен хтось керувати, й, по-друге, що керувати ним повинні найбільш компетентні (або принаймні наділені певними специфічними властивостями) люди. Сьогодні на цій картині світу основана влада так званих еліт у більшості країн.

Зі сказаного випливає кілька хоч і очевидних, однак дуже важливих висновків. По-перше, влада тим міцніша, чим міцніша відповідна картина світу; точніше, чим міцніша віра в цю картину. По-друге, угруповання, що борються за верховну владу усередині владної еліти, не можуть руйнувати віру в картину світу, на якій ґрунтується їхня влада, у розумах тих, над ким вони панують: інакше це поставить під сумнів право на владу кожного представника даної еліти. Мова, таким чином, може йти тільки про більший ступінь легітимності влади в межах системи, що задається (обумовлюється) відповідною картиною світу. По-третє, для того, щоб контреліта могла прийти до влади, має змінитися картина світу досить великої кількості членів суспільства. Один з механізмів такої зміни (за допомогою інтелігенції) дає А. Грамші у своїх „Тюремних зошитах”.

Дуже важливим є такий момент. Для того, щоб картина світу, яка забезпечує владу еліти, була досить стійкою, необхідно: 1) щоб вона достатньою мірою відповідала економічній, політичній та іншим складовим даного суспільства, тобто не вступала в надто вже явну суперечність з РЕАЛЬНІСТЮ й 2) щоб не виникла інша картина світу, яка заперечує дану. Наприклад, якщо феодал претендує на законність своєї влади, то він дійсно повинен бути спроможний в 9 випадках з 10 захистити своїх селян від нападу іншого феодала. Якщо ж він не в змозі це зробити, то рано чи пізно його право на владу буде поставлено під сумнів. Або якщо раптом з'являється інша картина, відповідно до якої (о жах!) **всі люди рівні**. Тому виникає двояка проблема: **проблема захисту картини світу від інших картин і латанні дірок у картині світу**. Розглянемо це докладніше.

Оскільки будь-яка картина світу не є досконалим відображенням світу, то вона весь час вступає в явну або неявну суперечність з реальним станом речей. Однак від цілісності цієї картини прямо залежить влада правлячої еліти. Тому еліта не може дозволити, щоб дірки, які пробиває в цій картині реальність, були **надто великими**. Генерацією картини світу, як правило, опікується спеціальний апарат. У давніх суспільствах це були жерці, у Середньовіччі – церква. Саме вони відповідали за насадження в головах населення „правильної” картини світу, саме вони взяли на себе функцію латання дірок у цій концепції, якщо такі з'являлися. В СРСР відповідні

функції виконувала КПРС за допомогою армії замполітів й інших¹. Ці ж структури здійснювали захист картини світу від інших картин (єресі, язичництва, лібералізму тощо). Онтологічна база можливості захисту картини світу від інших картин – складність і багатогранність світу. Так само не можна не згадати й **гнучкість мови**.

Методи латання дірок або запобігання їх появи можуть бути найрізноманітнішими. Аж до фізичного знищення тих, хто намагається ці дірки пробити.

Звісно, що головна умова успішного латання – щоб дір не було надто багато, точніше, щоб у відповідних органів вистачало ресурсів для того, щоб їх зашпарувати. В протилежному випадку картина просто „рветься”. Добре, що таке стається не часто... Християнство, наприклад, існує вже понад дві тисячі років й дотепер досить успішно латає дірки у своїй картині світу. Відображення цього процесу можна побачити в американському фільмі „Догма”.

Важливе питання: чому відкидається стара картина світу? Чи то головним чином через її волаючу невідповідність реальності, а чи внаслідок появи іншої, альтернативної картини? Як свідчить історія, найчастіше це відбувається опосередковано за допомогою іншої картини світу.

Як формується картина світу, що насаджується керованим правлячою елітою? Якою мірою її поділяє сама еліта? Можливо, тільки частина еліти сприймає цю картину світу, інша ж, набагато мізерніша, свідомо використовує цю частину, щоб керувати масами. Сама ж при цьому абсолютно в неї не вірить.

Здається, тут можуть бути різні варіанти. Принаймні є дані, що можновладці й у минулому, й зараз нерідко дозволяють собі зауваження, які можуть розглядатися як досить цинічні й котрі свідчать про те, що вони (можновладці) не дуже вірять у ту картину світу, яку привселюдно підтримують („брехня політиків”). Історія знає, наприклад, римських пап, які не дуже приховували своє скептичне ставлення до християнства, цілком раціонально вважаючи відповідну доктрину необхідною лише для того, щоб підпорядковувати собі народні маси. Водночас, імовірно, можна говорити й про те, що багато політичних діячів справді вірили в гасла, які висували.

Перепрошую за банальність, але без неї не обійтися. Світ, у якому ми живемо, надзвичайно складний. Політика, політичне життя так само надзвичайно складні й заплутані. Політиками та їх об'єднаннями (насамперед партіями) рухають дуже різні прагнення, що призводять, зрештою, до створення досить складної системи зв'язків і взаємин. Однак щоб прийти до влади й, прийшовши, продовжувати панувати, політики змушені користуватися послугами народу. Революції та інші великомасштабні заходи (включаючи будівництво різних Біломорканалів)

¹ Такі міркування наводить у своїх працях П. Бурдьє [3].

здійснюються винятково руками багатьох тисяч „простих” людей. Спонукає їх до участі – насамперед як дешеву робочу силу – у цих масштабних заходах можна тільки спираючись на їхню картину світу (фізична сила тут мало чим допоможе, принаймні протягом тривалого часу). Ця картина світу або вже повинна існувати (і тоді до неї потрібно лише правильно запелювати), або повинна бути створена. Останнє являє собою дуже й дуже непростий **захід**. Проте коли він успішно проведений, то можна буквально перевернути гори (скориставшись створеною картиною світу як важелем). Створення нової картини світу може тривати багато років і потребувати самовідданих зусиль багатьох людей. Згадаємо хоча б, як створювалася християнська картина світу, мусульманська, комуністична. При цьому необхідно чітко відрізнити картину світу, що створюється в головах народу, від вихідної інтелектуалістської або містичної концепції, нібито покладеної в її основу. Будь-яке творіння самотнього генія, що стосується суспільного устрою, завжди є більшою чи меншою мірою повітряним замком. Навіть якщо значна частина цього творіння присвячена глибокому й справедливому аналізу. Повітряним замком воно є хоча б унаслідок психологічних особливостей його творця. До того ж не можна забувати, що оскільки людське суспільство взагалі й держава зокрема – це надскладні системи, то будь-які довгострокові прогнози є не що інше, як **мапа місцевості, якої не існує**. Про це все докладно писав ще К. Поппер у своєму відомому творі „Відкрите суспільство і його вороги” [6], а тому не станемо на цьому затримуватися.

Твори такого типу (тобто твори, що трактують про „справедливий” суспільний устрій) можуть у найкращому випадку розглядатися як такі, що висловлюють **сподівання** певної кількості людей. У гіршому – тільки його автора (і йому подібних). Так само – знову ж у не найгіршому випадку – вони можуть бути підґрунтям для розроблення планів зміни **чинного** суспільного устрою й/або керівництва до дії на дуже, дуже обмежений період часу.

Навіщо тоді здалися всі ці твори? По-перше, для початкового поштовху, що здійснюється невеликою купкою adeptів сформульованого у відповідному творі вчення. По-друге, для того, щоб послужити основою для формування нової картини світу, у першу чергу в умах „пересічних громадян”, руками яких згодом будуватимуть мости, прокладатимуть дороги, вестимуть війни тощо. Причому точна відповідність такої картини світу первісному джерелу аж ніяк не обов’язкова. Та це, мабуть, і неможливо в принципі. Більша частина творів, покладених в основу таких картин світу, – це досить складні для розуміння тексти, що потребують фундаментальної освіти, недоступної для більшості людей. До того ж, оскільки всі ці твори, як правило, належать до філософських, правильне їх розуміння (тобто розуміння більш-менш адекватне авторському) вимагає попереднього створення в голові того, хто їх сприймає, відповідного **контексту**, підґрунтя. А це підґрунтя створюється

роками, навіть десятками років у результаті прочитання великої кількості найрізноманітнішої літератури – інакше просто не вийде¹.

Таким чином, більшість громадян зрештою одержують у свої голови дуже спрощений, я б навіть сказав, **сплощений** варіант відповідної концепції, який, як правило, складається лише з кількох ідей. Цей варіант надалі й використовується як основа для побудови нової картини світу. Але, повторюся, ця картина світу може виявитися дуже далекою від вихідної концепції. Нескінченно далекою. Правда, зрозуміти наскільки, дано лише небагатьом.

Сформована в такий спосіб картина світу починає працювати на користь своїм творцям. Причому незалежно від того, наскільки творці все це усвідомлюють і чи усвідомлюють узагалі. Феодал, хоча, безумовно, і бере участь якщо не у створенні, то, принаймні, у постійному відновленні й **закріпленні** в головах своїх селян картини світу, відповідно до якої його влада – від Бога, однак може й не усвідомлювати, у чому суть **такої** його діяльності. Проте цілком успішно користується її плодами – якщо вже селяни на нього працюють і, за потреби, надають своєму сеньйорові право першої ночі. Приблизно те ж стосується й служителів культу, комісарів, партійних функціонерів, демократичних політиків: усі вони знають, як скористатися з того, що їхні співгромадяни вірять у правильність картини світу, яка підтримується ними. Хоча, звичайно, необхідно визнати, що принаймні якась частина цих діячів при цьому дуже чітко все усвідомлює.

Звісно, ніколи не було й не буває так, що сучасне становище влаштовує всіх (чи хоча б так, що всі з ним миряться). Чого варті, наприклад, селянські війни й бунти, які збурювали середньовічне суспільство протягом усього часу його існування. Проте якщо якийсь тип суспільства існує, то, отже, картина світу виконує своє завдання. Справжні проблеми починаються тоді, коли картина починає „рватися”. Але це вже зовсім інша історія...

Слід зазначити, що питання про те, як саме народжується твір, що ліг в основу побудови картини світу, чому він приймається і наскільки свідомо використовується для побудови цієї картини, ми не зачіпаємо, тому що це викликало б необхідність надто заглиблюватися в абсолютні нетрі. Все це, як правило, вкрите темрявою, а відповідні механізми й процеси піддаються реконструкції дуже важко (приклад такої реконструкції дає А. Тойнбі у „Збагненні історії”).

Думаю, не варто надто вдаватися в розгляд питання про те, що картина світу тільки в тому випадку може вважатися адекватною й прийнятною, якщо вона дозволяє людям, що керуються нею, досить успішно існувати у світі. Якщо картина дуже далека від реального стану речей, то вони просто

---

¹ У цьому, до речі, полягає одна з основних відмінностей гуманітарних наук від природничих, зокрема точних. Це для того, щоб освоїти математичний аналіз (і навчитися ефективно його використовувати), досить прочитати пару солідних підручників (знаю з власного досвіду). Для того ж, щоб дійсно зрозуміти, про що пише І. Кант чи К. Маркс, **кількох** підручників не вистачить...

можуть загинути. Щоправда, може бути й інша ситуація, коли існують ніби дві картини світу: одна для, так би мовити, повсякденного вжитку, а інша – для офіційної частини. Тобто людина у своєму повсякденному житті, у повсякденних справах може керуватися однією картиною світу, а в інших ситуаціях, пов'язаних, наприклад, з виконанням публічних обов'язків, – іншою. У цьому випадку виникає своєрідне роздвоєння. Наскільки людина може його витримати, як довго вона може з нею миритися? Типовий приклад такої ситуації – політик, що на словах, у своїй публічній діяльності дотримується демократичних принципів, а в конкретній діяльності – зовсім інших. Але насправді особиста трагедія такого політика, його роздвоєність тощо нас зараз не дуже цікавлять. Залишимо цю тему на відкуп письменникам і кінематографу. Тим більше, що особливо складної проблеми тут немає, принаймні тут немає нічого нового: про це вже не раз говорилося й писалося. Протягом усього часу існування демократії із завидною періодичністю виникають скандали, суть яких зводиться до цієї проблеми.

Тепер стисло розглянемо один з можливих підходів до вирішення (або хоча б адекватного аналізу) проблеми взаємодії картин світу, їх боротьби, а також того, як одна картина світу змінює іншу.

Апарат для такого аналізу можна спробувати запозичити з дещо незвичайного джерела.

Як відомо, крім іншого, **філософія науки** вивчає закономірності розвитку науки, те, як одна наукова теорія змінює іншу. Одним з перших філософів, що переймалися цим питанням, був К. Поппер. Він вважав, що для того, щоб наукова теорія була відхилена як помилкова, необхідно, щоб з'явився експеримент, який ця теорія не змогла б пояснити. Якою б розвиненою і ґрунтовною не була теорія, тільки-но з'являється такий експеримент, ця теорія, за К. Поппером, відкидається. Після цього на її місце приходять досконаліша, причому така, яка пояснює всі ті експерименти, які пояснювала попередня теорія, плюс ті, які попередня пояснити була не в змозі. Через деякий час ситуація повторюється, і вже ця, новіша, теорія змінюється наступною. І так далі, поки існує наука [5].

Попперівська концепція була першою, що трактувала це питання. І, ймовірно, саме внаслідок того, що вона була першою, трактування це було дещо спрощеним.

Як справедливо відзначив інший філософ науки, а саме І. Лакатос, насправді теорії не відкидаються з такою легкістю, не „помирають” так швидко і просто, як випливає з концепції К. Поппера. Навпаки, вони „борються” за своє „життя”. Перш за все, за допомогою так званих гіпотез **ad hoc**, тобто окремих гіпотез, які висуваються спеціально для того, щоб пояснити невідповідність якогось окремого експеримента теорії. Щоб було зрозуміло, про що йдеться, наведу конкретний приклад. Нехай відповідно до наслідку з якоїсь фізичної теорії величина, що вимірюється в експерименті, має дорівнювати певному значенню. Проте за результатами

вимірювань виявляється, що виміряне значення істотно відрізняється від передбаченого теорією. Згідно з концепцією К. Поппера, теорію можна відкинути. Проте насправді, як справедливо зазначає І. Лакатос, усе відбувається дещо інакше. Наприклад, наявність такої невідповідності можна спробувати пояснити якимись неполадками в приладі, за допомогою якого проводилися вимірювання. Подібне пояснення і є гіпотезою *ad hoc*. Вона ніби „рятує” теорію, захищає її основні положення від спростування.

Гіпотез *ad hoc* може бути багато. За І. Лакатосом, навколо будь-якої теорії (точніше, її **жорсткого ядра**) формується цілий **захисний пояс** з таких гіпотез. За наявності захисного поясу теорія може „протягнути” ще дуже довго. Більше того, теорія (або, точніше, науково-дослідницька програма, за термінологією І. Лакатоса) взагалі не „помирає”, а просто з часом витісняється іншими теоріями (програмами). Причому вона у будь-який момент, якщо зміняться обставини, може знову вийти на передній план [2].

Пояснюється такий стан речей багатогранністю і складністю світу, тим, що він не може бути вичерпно описаний **однією** теорією.

Концепцію І. Лакатоса, очевидно, можна спробувати екстраполювати на ту сферу, аналіз якої був здійснений вище, шляхом заміни терміна „науково-дослідницька програма” терміном „картина світу”.

Природно, аналогія між картиною світу, яку використовують політики для пояснення реальності, і тією чи іншою науковою теорією не може бути повною, оскільки перша з них стосується захоплення, утримання й здійснення влади і тому може підтримуватися найпотужнішими засобами, друга ж – часто тільки амбіціями вчених (саме тому я вживаю поняття картини світу, яке є ширшим, ніж теорія)¹. Відповідно, аналогію, засновану на концепції І. Лакатоса, потрібно застосовувати з суттєвими застереженнями, іноді дуже істотними. Думаю, що найправильніше її розглядати як вдалу метафору, котру можна буде використати лише в досить вузькій сфері. Два моменти, які вона краще за все прояснює, такі: картина світу може бути витіснена не інакше, як за допомогою іншої картини світу, і жодна картина світу не може бути остаточно спростована.

Для **прикладної** політики це має такий вигляд: які б факти, що ганблять того чи іншого досить „розкрученого” політика, курс, що ним проводиться, не відкривалися б, він (точніше, його політтехнологи) завжди зможе знайти гіпотези *ad hoc*, які б якщо і не виставляли його у вигідному світлі, то хоча б виправдовували. Як такі гіпотези можна навести і підступні дії сусідніх держав, й інтриги конкурентів, і просто збіг обставин. Головне, щоб були засоби донести ці гіпотези до народу, втовкмачити їх у людські голови. А засоби ці, як правило, є (йдеться, зрозуміло, про ЗМІ, в першу чергу — про телебачення). І якщо хтось думає, що рано чи пізно знайдеться факт,

¹ У цьому сенсі дещо вільною уявляється спроба аналогічної екстраполяції в [4]. Автор, по суті, ототожнює те, що я назвав картиною світу, і власне теорію.

який поставить хрест на кар'єрі того чи іншого значного „діяча”, то він глибоко помиляється. Не знайдеться такий факт! Точніше, таких фактів у будь-який час хоч відбавляй, просто на кожен з них завжди знайдеться (точніше, знаходять) гіпотезу *ad hoc*, яка більш-менш вдало „пояснює” невідповідність іміжду політика фактам. Все це можна спостерігати в останню *n*-у кількість років у нашій багатостраждальній країні.

Зрозуміло, що концепція І. Лакатоса може розглядатися як більш-менш вдала метафора, що ілюструє боротьбу картин світу, тільки у тому випадку, коли відповідні картини вже стали (або стають) надбанням минулого. Поки цього не сталося, за допомогою цієї концепції просто **нічого ілюструвати** (якщо, звичайно, не задовольнитися порожніми абстракціями замість конкретних картин світу, тобто простою констатацією того, що в даний час якась картина взагалі бореться або боротиметься з якоюсь іншою картиною взагалі). І вже зовсім не придатна лакатосівська теорія для наочного, образного уявлення процесів, які відбуваються тоді, коли активно ламаються старі уявлення і народжуються нові.

Більш вдале застосування (природно, так само як метафора) тут може знайти теорія **парадигм** Т. Куна, а саме та її частина, в якій йдеться про проміжок часу між тим моментом, коли відкидається одна парадигма, і тим, коли приймається наступна [1]. Цей період Т. Кун називав періодом **екстраординарної науки**. Він характеризується появою безлічі найрізноманітніших теорій, їх боротьбою тощо. В результаті цієї боротьби, за Т. Куном, народжується нова парадигма (або те, що надалі буде підведене під поняття картини світу).

Дозволю собі ненадовго зайти на ґрунт філософії науки.

Як відомо, І. Лакатос розкритикував теорію парадигм Т. Куна, і загалом багато філософів з ним погодилися. Проте, на мою думку, і вони, і сам І. Лакатос були не зовсім справедливі щодо Т. Куна. На цей висновок мене наштовхнули роздуми, результати яких зафіксовані в попередніх абзацах. Так, коли минув якийсь час, коли вже можна побачити результат боротьби теорій, тоді адекватнішою видається теорія І. Лакатоса, проте допоки ми перебуваємо в гушавині битви теорій (або намагаємося її реконструювати), адекватнішою здається саме концепція Т. Куна.

Вважаю, ця ситуація дуже нагадує квантово-хвильовий дуалізм: в одному випадку зручніше застосувати одну теорію, в іншому – іншу. Зрозуміло, що це є наслідком недосконалості обох, проте поки ці теорії – це все, що в нас є.

Не варто плутати боротьбу ідеологій і боротьбу картин світу. Ідеологія генерується свідомо певною групою людей. Ідеологія – це витвір людського розуму. Картина світу формується багато в чому стихійно, несвідомо і часто всупереч ідеології. Мета ідеолога – зробити так, щоб картина світу в максимальному ступені збіглася з ідеологією. Проте це вдається далеко не завжди. (У зв'язку з цим радянська ідеологія – це одне, а картина світу

радянської людини – зовсім інше.) Часто в картині світу можуть бути наявними неусвідомлювані елементи, такі, що здаються випадковими, такими, що суперечать ідеології. Проте пізніше, коли картина світу власне й конструюється, ці елементи знаходять своє місце, і вони вже не здаються випадковими.

Перемогла не американська ідеологія і програла не радянська ідеологія, а перемогла американська картина світу і програла радянська картина світу. Офіційні ж ідеології були лише одним з чинників (нехай і важливих), які брали участь у формуванні мотивів, котрими керувалися люди, що брали участь у боротьбі. Причому **масова частка** цього чинника – це предмет особливої розмови.

Часто картину світу підмінюють ідеологією, тобто в якості першої розглядають другу. Це пояснюється просто. Як вже говорилося, картина світу як об'єкт дослідження з'являється тільки після того, як вона перестає існувати у своїх носіях, у живій реальності. Багато з компонент картини світу є несвідомими, принаймні — не фіксуються. Навпаки, ідеологія (перш за все офіційна), як правило, завжди фіксується тим чи іншим способом (пригадаймо закони Хамураппі, вигравіювані на камені, статуї В. Леніна з граніту і тому подібне). Внаслідок цього велика частина того, що залишається від епохи і що конституювало відповідну картину світу, – це саме ідеологія. Від інших важливих компонент майже нічого не залишається. Природно, тому, що дуже часто (щоб не сказати завжди) картина світу у нас асоціюється саме з офіційною ідеологією, тобто уявлення про картину світу в нашій свідомості повністю визначається уявленням про ідеологію.

Література:

1. **Кун Т.** Структура научных революций: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1977. – 300 с.
2. **Лакатос И.** Методология исследовательских программ / Пер. с англ. – М.: ООО „Издательство АСТ”: ЗАО НПП „Ермак”, 2003. – 380 с.
3. О символической власти // Бурдьё П. Социология социального пространства. – М.: Ин-т экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2007, С. 87 - 96.
4. **Ослон А.** Мир теорий и „личные знания” / Социальная реальность, №1, 2006. – С. 12 - 18.
5. **Поппер К.** Логика научного исследования / Пер. с англ. — М.: Республика, 2004. — 447 с.
6. **Поппер К.** Открытое общество и его враги. В 2 т. / Пер. с англ. – М.: Феникс, Международный фонд „Культурная инициатива”, 1992.
7. **Хьюбнер К.** Истина мифа: Пер. с нем. – М.: Республика, 1996.